

DE WIT'S ARISTOCRATEN EN DEMOCRATEN

m.g. buist

In de Nederlandse geschiedschrijving is het lang de gewoonte geweest om met iets als gène voorbij te lopen aan de periode van 1780 tot 1813. Begrijpelijk is dat wel: na de tot standkoming van het koninkrijk in 1813 hadden de vroegere Patriotten het er immers zelf moeilijk mee en werden zij liever niet herinnerd aan wat zij toen als een soort jeugdzonde beschouwden. In de "liberale" geschiedschrijving van de negentiende eeuw is deze negatieve instelling terug te vinden; het opkomende nationalisme vond met voorbijgaan van het verval in de achttiende eeuw zijn inspiratie in de glorieuze daden van de gouden eeuw. Slechts een enkeling als Thorbecke erkende de Patriotten als erflaters van de politieke vernieuwingen na 1848, maar bij de historici droeg zijn stem op dit gebied niet ver. Uit de calvinistische hoek was vanzelfsprekend weinig waardering te verwachten voor deze periode; een man als Groen van Prinsterer kon alleen maar constateren hoe verwoestend de werking van ongelooft en revolutie op het vaderland was geweest.

Omstreeks de eeuwwisseling begon de belangstelling voor de late achttiende eeuw toe te nemen. H.T.Colenbrander schreef zijn indrukwekkend driedelig werk over de Patriottentijd, dat op een uitgebreide studie van de bronnen berustte en daardoor nog steeds gezaghebbend is. De "Patriottentijd" werd gevolgd door een massieve reeks bronnenboeken, die onder de titel "Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840" over een periode van twintig jaren het licht zagen. Ondanks alle - gerechtvaardigde - bezwaren die hiertegen zijn ingebracht, blijven de Gedenkstukken tot op de dag van vandaag de basis waarop ieder historisch werk over deze materie berust. Colenbrander heeft de inleidingen op zijn bronnenuitgave later omgewerkt tot een lopend verhaal en dit in aantal delen voortgezet tot en met de regering van koning Willem II.

Colenbranders nationalisme bracht hem ertoe de Patriotten af te schilderen als onhandige en wereldvreemde theoretici, die noch van het revolutie maken, noch van het regeren iets terecht brachten en die alleen als marionetten van Frankrijk in staat waren om aan de macht te komen. De staatkundige vernieuwingen die zij tot stand brengen zijn uit Frankrijk geïmporteerde copieën, die wezensvreemd zijn aan de eigen nationale traditie.

Rutger Jan Schimmelpenninck.

Door Colenbranders indrukwekkende kennis van de bronnen is zijn visie lang geldend gebleven, zij het niet onweersproken. M. de Jong kwam in zijn boek over Joan Derk van der Capellen al in 1921 tot een positievere visie op de Patriotten. Misschien heeft de invoering van het algemene kiesrecht in 1918 de ogen geopend voor vroegere democratische stromingen. Thijssen wees in zijn

"Uit de voorgeschiedenis van het liberalisme", een Amsterdamse oratie van 1930, op de rol van de Patriotten als erflaters van het Nederlandse liberalisme, terwijl Geijl na de tweede wereldoorlog naar voren kwam als de kampioen van de "staatsgezinde" geschiedschrijving tegenover de orangistisch-nationale lijn van Colenbrander, die hem, ook al vanwege zijn groot-nederlandse sympathieën, minder lag.

Het ligt voor de hand dat katholieke historici in hun werk minder de nadruk zullen leggen op de zeventiende eeuw, met haar uitgesproken protestantse karakter en met haar herinneringen aan onderdrukking en achteruitzetting van de katholieken. Wat dit betreft zal de patriottentijd hun nader staan, waarin immers de "dageraad van de katholieke emancipatie" valt. Zo richtte de Tilburgse, later Nijmeegse hoogleraar L.G.J. Verberne zijn aandacht in het bijzonder op de late achttiende en het begin van de negentiende eeuw en van hem is ook het voorstel om de term "Franse tijd" te vervangen door "Bataafse tijd", omdat, zoals hij schreef, "zich in die periode een eigen, uiterst belangwekkende ontwikkeling voltrokken heeft". Verberne, die niet onberoerd bleef door de cultus van de sterke mannen in de jaren dertig, richtte zich overigens bij voorkeur op figuren als Gijsbert Karel van Hogendorp en Gogel. De Nijmeegse historicus L.J. Rogier zette de lijn van Verberne in een meer democratische toonzetting voort en in een wat verwijderd verband mogen wij C.H.E. de Wit ook tot deze groep rekenen.

Waarin verschillen nu de opvattingen van De Wit van bijvoorbeeld die van Geijl? De Wit maakt een scherp onderscheid tussen de aristocratische en de democratische Patriotten, waarbij de democraten eigenlijk alleen recht op de naam "Patriotten" hebben. De "aristocraten", dat wil hier zeggen de patriotsgezinde regenten, hoorden eigenlijk thuis bij orangisten omdat zij beiden er op uit waren om hun machtspositie te handhaven en daartoe de federalistische structuur van Nederland in stand wensten te houden. Daartegenover stonden de democraten, die op vernieuwing van het staatsbestel uit waren en daarom naar een krachtige eenheidsstaat

streefden. Zij waren de bouwers voor de toekomst: hun ideeën waren in de eigen, Nederlandse, context tot ontwikkeling gekomen en in hun grondslagen niet ontleend aan Franse voorbeelden. Na 1801 zullen deze ideeën onder de druk van de aristocraten steeds verder uit het zicht verdwijnen, om dan in 1848 weer in alle kracht naar voren te komen. Geijl maakte dit scherpe onderscheid tussen twee soorten Patriotten niet en oordeelt over de democraten heel wat ongunstiger dan De Wit.

Wanneer wij dit centrale thema van De Wit eens gaan bekijken voor de eigenlijke patriottentijd - "de eerste revolutie" zoals De Wit haar noemt - en voor de restauratieperiode van 1787 tot 1795, dan valt op dat De Wit de "Grondwettige Herstelling" het actieprogramma van de verlichte regenten noemt, niet van de democraten. Die legden hun ideeën vast in de Acte van Verbintenis van 1785. In de "Grondwettige Herstelling" mochten de burgers immers enkel de regenten benoemen, die dan verder zelfstandig zouden regeren. Wel zouden er bezwaarschriften mogen worden ingediend en zou er overleg met de gecommitteerden van de burgers plaats vinden. In de Acte van Verbintenis werd daarentegen gesproken van "Volksregeering bij Representatie", wat volgens De Wit wilde zeggen dat zij naar een regering van gekozen volksvertegenwoordigers streefden. De gedachte dat de Grondwettige Herstelling wél de gedachten van alle Patriotten op dat moment belichaamde, maar dat daarna en misschien daardoor de ideeën van de democraten verder uitkristalliseerden, wordt door De Wit afgewezen.

Na de restauratie in 1787 zetten de Patriotten hun politieke activiteiten in het geheim voort, onder anderen in het kunst- en letterlievend genootschap Doctrina et Amicitia in Amsterdam. De Wit ziet onder de leden van Doctrina al de latere partijen van de Bataafse Republiek zich aftekenen. Naast de aristocratische Patriotten - meestal vermogende kooplieden - was er een groep burgers die financieel afhankelijk waren van de aristocratische Patriotten en wier zijde zij bij belangrijke beslissingen steeds hielden. Men vond onder hen advocaten, notarissen en em-

ployés en hun leider was Rutger Jan Schimmelpenninck. Tenslotte was er een groep financieel zelfstandigen en "idealisten", die als echte democraten ook tegen de patriotse regenten in vernieuwingen wilden doordrijven. Tot hen behoorden volgens De Wit onder anderen Gogel en Wiselius. De laatste was, evenals Schimmelpenninck, advocaat en juist in deze tijd bezig met een praktijk op te bouwen, maar in De Wits visie kennelijk minder afhankelijk van een rijke clientèle. In De Wits tweede werk "De Nederlandse revolutie van de achttiende eeuw 1780-1787" richt hij zijn aandacht op de tegenpartij en beschrijft hij hoe de in het nauw gebrachte orangisten onder leiding van de Engelse gezant Harris een landelijke organisatie opbouwden die tot doel had de patriotse machtspositie te breken met behulp van terreuracties. Deze moesten onder leiding van enkele ingewijden worden uitgevoerd door het met drank en geld tot razernij gebrachte "oranjegrauw". De Wit geeft treffende staaltjes van "mob justice", vooral voor de periode na de restauratie van de Prins. Het valt overigens op dat hij duidelijk onderscheid maakt tussen de orangisten - aristocratische profiteurs - en de Prins zelf.

Zowel in De Wits dissertatie als in zijn bovenaangehaald werk valt het op dat hij sterk polariserend te werk gaat: een ieder die niet de democratische ideeën aanhangt is een aristocraat of op zijn minst een lakei en handlanger. Binnen de groep van de democraten maakt De Wit nog onderscheid tussen democraten en volksdemocraten. De democraten wensten de wetgevende macht te leggen bij een Kamer die op zeer democratische manier was gekozen en waaraan de uitvoerende en rechterlijke macht ondergeschikt waren. De verkiezingen moesten getrapt plaats vinden, met aan de basis kleine overzichtelijke eenheden, de grondvergaderingen. In de ogen van de democraten moesten de grondvergaderingen democratische bastios zijn, waartegen de aristocratische complotten stuk zouden lopen. De grondvergaderingen hadden bepaalde welomschreven rechten, waarbuiten zij niet mochten treden. De volksdemocraten legden juist het

zwaartepunt bij deze grondvergaderingen, die in hun visie tot meeregeerders en controleurs van de volksvertegenwoordigers werden. Het kwam er dus op neer dat zij, evenals bepaalde groepen in onze eigen dagen de macht bij de basis wilden leggen. De Wit kiest, zonder dat dit overigens met zoveel woorden wordt gezegd, voor de democraten. Het optreden van de volksdemocraten, die in tal van steden door middel van demonstraties en petitiees het bestuur naar hun hand trachtten te zetten en die via zuiveringen van de grondvergaderingen de gematigde democraten begonnen te verdringen, wordt tenminste milder beoordeeld dan het gedrag van "rechtse" democraten als Blauw, Gogel en Wiselius, die zich van de staatsgreep van januari 1798 afzijdig hadden gehouden en die achter de staatsgreep van Daendels van juni 1798 stonden. Door deze onthouding isoleerden zij zich van de overige democraten, waardoor zij gedwongen werden de steun van de moderaten in te roepen. De Wit verklaart de geringe wetgevende prestaties van deze democratische periode uit de onzalige alliantie met de moderaten.

Wat betreft de grondwet van 1801 volgt De Wit Colenbranders lijn en ziet hierin, in tegenstelling tot die van 1798, geheel en al een Frans product dat via Schimmelpenninck zou zijn geïntroduceerd. Schimmelpenninck is duidelijk een van de bêtes noires van De Wit: hij zou het zijn geweest die uit persoonlijke ambitie samen met de Franse gezant Sémonville en Talleyrand het mogelijk zou hebben gemaakt dat de familie regering van de regenten en het federalisme weer hersteld werden in Nederland, zonder dat Napoleon hiervan op de hoogte was. De verheffing van Schimmelpenninck tot raadspensionaris was volgens De Wit voor Napoleon dan ook niet meer dan een noodoplossing.

Na aldus in de persoon van Schimmelpenninck met de moderaten te hebben afgerekend, richt De Wit zich tegen Van Hogendorp, wien hij verwijt het ancien régime te willen herstellen. Van Hogendorp zou daarbij niet een terugkeer naar de positie van vóór 1795, maar van vóór 1572 op het oog hebben, omdat toen het stedelijk patriciaat door een adels-groepering in bedwang zou zijn gehouden.

Dit verklaarde Van Hogendorps streven om een nieuw op te richten Nederlandse staat naast de steden ook de adel een rol toe te bedelen. De Wit ziet in Van Hogendorp een kampioen van de aristocratische standenstaat en hij bestrijdt dan ook de gedachte van Colenbrander dat Van Hogendorp de grondlegger van de moderne eenheidsstaat zou zijn geweest. Dat er in 1813 nog iets van terecht kwam, was volgens De Wit voornamelijk te danken aan Willem I die er voor zorgde dat de oligarchie niet in elk opzicht haar zin kreeg en alle posten ging bezetten. De Wit eindigt dit betoog door te stellen dat het zogenaamde liberalisme van Gijsbert Karel van de jaren na 1830 niet anders was dan pure aristocratische reactie, ingegeven door haat en verbittering jegens Willem I. In zijn dissertatie: "Gijsbert Karel van Hogendorp. Conservatief of liberaal?" stelt H. van der Hoeven hier tegenover dat het liberalisme van die tijd in het algemeen nog behoudend van aard was en dat een meer democratische stroming zoals die De Wit voor ogen staat gewoon ontbrak. Ook Thorbecke zou in deze tijd zeker nog niet tot de democratische liberalen te rekenen zijn.

Overzien wij het gehele veld, dan kunnen wij kunnen concluderen dat De Wit in zijn dissertatie een these heeft gesteld die hij in zijn tweede werk nog eens bekijkt en verder aanscherpt. Het spreekt haast wel vanzelf dat een zo uitdagende stellingname, die tegen zo veel gangbare opinies ingaat, niet onaangevochten is gebleven. Het hoofdverwijt is wel dat De Wit veel te sterk heeft gepolariseerd, waardoor er geen ruimte overblijft tussen onvervalste conservatieven en burgerlijke democraten. Een ander verwijt is dat in zijn begrip "democraten" de ontwikkeling ontbreekt. De "democraat" Thorbecke hanteert andere begrippen en gaat van andere grondslagen uit dan bijvoorbeeld Vreede of Valckenaer.

Welke bezwaren men ook tegen het emotionele partijkiezen van De Wit in mag brengen, het staat vast dat hij velen er toe gebracht heeft zich opnieuw of voor het eerst bezig te houden met deze zo lang verwaar-

loosde periode in onze geschiedenis. Ook heeft het accent op de theorieën en de daden van de democraten een stimulerende invloed op het onderzoek gehad. Niet voor niets brengt Simon Schama in het voorwoord van zijn "Patriots and Liberators" hulde aan het pionierswerk van De Wit, al moet er bij gezegd worden dat in het kleurrijke en uitbundige proza van Schama maar weinig is terug te vinden van de integrale these van De Wit.

Naar mijn idee heeft De Wit ook onze ogen geopend voor een groep die bij hem nog maar zijdelings behandeld wordt, de volksdemocraten. Zij waren de onvermoeibare werkers in wijkcomités en grondvergaderingen, die met hun sociaal-egalitaire leuzen en daden, hun rumoerig demonstreren en hun machtsmanipulaties wel het meest hebben bijgedragen tot de ondergang van het bewind van Vreede c.s.. Toch hebben zij leuzen aangeheven die ruim honderdvijftig jaar later weer opgeld zouden doen in Nederland. Ook de studie van de niet-werkbaarheid van bepaalde ideeën kan zijn nut hebben.